

ГОРБАНЬ

Юрій Андрійович,

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
Національної академії аграрних
наук України
(м. Київ)

**УКРАЇНСЬКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК:
ШТРИХИ ДО КОНЦЕПЦІЇ РЕЄСТРУ ІМЕН**

Визначальною метою і конкретними завданнями даного дослідження стала потреба акцентувати увагу на деяких суперечливих підходах теоретико-методологічного характеру до побудови багатотомного Українського біографічного словника (УБС). Головний методологічний принцип, якого при цьому дотримується автор, полягає в тому, що при визначенні критеріїв Реєстру імен потрібно уникати подвійних підходів, якщо йдеться про персоналій однопорядкового значення. Узагальнюючий висновок дослідження зводиться до наступного: передчасно вважати, що теоретичні, методичні та прикладні напрацювання Інституту біографічних досліджень НБУВ дозволяють успішно вирішувати завдання створення УБС – будь то у традиційному друкованому чи електронному варіанті.

Определяющей целью и конкретными задачами данного исследования стала потребность акцентировать внимание на некоторых противоречивых подходах теоретико-методологического характера к построению многотомного Украинского биографического словаря (УБС). Главный методологический принцип, которым при этом руководствовался автор, заключается в том, что при определении критериев Реестра имен необходимо избегать двойных подходов, когда речь идет о персоналиях однозначного характера. Следовательно, обобщающий вывод исследования сводится к следующему: преждевременно считать, что теоретические, методические и прикладные наработки Института биографических исследований НБУВ позволяют успешно решать задачи создания УБС в его традиционном печатном или электронном варианте.

The defining purpose and specific tasks of this research was the need to focus attention on some controversial theoretical and methodological approaches to the construction of multivolume Ukrainian Biographical Dictionary (UBD). The main methodological principle, which the author follows in this case, is that should avoid double approaches if it concerns the personalities of one of the ordinal value in determining the criteria for the Register of names. Synthesis conclusion of the study

is as follows: prematurely to assume that the theoretical, methodological and practical developments of the Institute of biographical researches Vernadsky National Library helps to solve the problem of creating UBD successfully – whether in traditional printed or electronic form.

«Біографічний бум» останніх десятиліть у вітчизняних історичних дослідженнях – явище більш ніж очевидне. Передусім він проявляється в появі численних видань біографічного характеру – словників, енциклопедій, довідників, нарисів про життя та діяльність видатних постатей вітчизняної історії тощо. Уже самі по собі такі видання виконують наукову, інформаційно-пізнавальну, освітню, виховну, соціальну та інші функції. Але ж, йдеться не лише про власне біографічні дослідження й відповідні видання. Біографічна складова глибоко проникає в структуру наукового знання загалом, гуманітарного зокрема, тож є підстави стверджувати, що біографістика набула міждисциплінарного статусу.

Важливість науково-пізнавальної та соціальної функцій біографічних досліджень стала спонукою до створення в середині 90-х років минулого століття Інституту біографічних досліджень при Національній бібліотеці України ім. В.І.Вернадського. Новостворена інституція, у свою чергу, поставила за мету здійснити багатотомне (близько 30 томів) академічне видання Українського біографічного словника (УБС). Завдання, як показав час, виявилось надзвичайно складним. І не тільки з причин матеріального характеру – підготовка й видання Словника потребує багатомільйонних фінансових затрат. Не менш складним є завдання і в науково-практичному плані. Пройшло уже два десятиліття, а напрацювання концептуальних та теоретико-методологічних засад здійснення проекту УБС у всіх його складових все ще залишається нагальною проблемою.

Щоб переконатися у сказаному, достатньо ознайомитися з відповідними публікаціями у започаткованому Інститутом біографічних досліджень продовжуваного збірника наукових праць «Українська біографістика» – вийшло дев'ять випусків, останній в 2012 р. Доречно зазначити, що більшість із поміщених у них публікацій теоретико-методологічного характеру належать

перу ініціатора заснування та першого директора Інституту В.С.Чишка, а також його наступника В.І.Полика. У тих же виданнях поміщені тематично близькі до зазначеної теми статті С.М.Ляшко, Н.П.Романової, Н.І.Любовець та ін.

Проблеми створення Українського біографічного словника в широкому контексті розглядалися на науково-практичній конференції (Львів, жовтень 1996 р.). Своє бачення його концепції у передмові до опублікованих матеріалів конференції висловив відомий історик Я.Дашкевич [1]. Проблеми біографістики в загальному аспекті розглядаються у тематичному науковому збірнику «Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень: Харківський історіографічний збірник». Системно-узагальнююче дослідження проблем формування вітчизняних біографічних ресурсів до УБС на основі глибоких теоретико-методологічних напрацювань здійснив у дисертаційному дослідженні та відповідній монографії В.С.Чишко [12, 14]. У пострадянській історіографії він одним із перших, якщо не перший, взявся за розробку сучасної (як на той час) концепції біографістики в Україні.

Поява значної кількості різнопланових біографічних публікацій, тематично об'єднаних проблемою створення УБС, зумовлює доцільність їх критичного аналізу, на чому, до речі, наголошують й самі їх автори. Характерно, що значна кількість таких публікацій, зокрема, поміщених в уже згадуваному збірнику «Українська біографістика», орієнтують на подальшу розробку критеріїв формування принципів добору персоналій (Ресурсу імен) до різних вітчизняних біографічних видань, до Українського біографічного словника передусім, на розв'язання тих чи інших проблем теоретико-методологічного характеру в контексті його творення. Сказане, до певної міри, й визначає мету та характер даного дослідження.

Концептуальне визначення критеріїв побудови УБС у загальній постановці дає Редакційна інструкція Українського біографічного словника. Вона орієнтує на енциклопедичне багатотомне видання, «яке вміщує біографічні статті, що інформують про життя і досягнення українців та не українців за походженням, діяльність яких вплинула на різні сфери життя

України, іноземних держав, світової спільноти від давнини до сучасності» [8, с. 50]. Звичайно, дане визначення не слід сприймати за догму, до того ж воно не є вичерпним, зважаючи на безліч колізій, з якими зустрічаються й зустрічатимуться автори відповідних статей. Конкретизації потребує, наприклад, визначення суті тези «вплив на різні сфери життя України». Певно, що автори Інструкції мали на увазі вплив у позитивному значенні даного поняття. Але ж були й інші «впливи» – керівників тоталітарних режимів, каральних органів тощо – як «своїх», так і з боку тих, хто уособлював окупаційні влади. Не зроблено наголосу й на тому, що важливою ознакою будь-якого біографічного видання є його науковість.

Як на наш погляд, не зайве було б наголосити, що біографія постатей історичного масштабу має узгоджуватися з історією народу, із суспільно-політичними обставинами. Тобто показувати особистість в контексті суспільно-історичних процесів. При цьому, зважаючи на біографічний характер видання (мається на увазі УБС), пріоритет у ньому має бути за особистістю. Історик, якщо він хоче бути безкомпромісним біографом, стверджує відомий англійський історик А.Д.П.Тейлор, повинен забути про події і досліджувати свого героя як індивідуальну людську істоту. Спочатку йде індивід, а потім суспільство [10, с.78]. При цьому, на наше переконання, основну увагу потрібно звертати на ті факти з біографії персонажу, які не тільки висвітлюють маловідомі чи й взагалі невідомі грані його особистого життя (що також не варто оминати), а й додають щось суттєве до історичного знання. Тож погоджуючись з тезою англійського історика загалом, його пораду «забути про події» не варто сприймати буквально.

Окремі визначення Редакційної інструкції УБС суттєво доповнюють й конкретизують публікації В.Чишка. Загальним критерієм відбору осіб до Українського біографічного словника, наголошує він, є належність діяча до історичного та культурного процесів в Україні, його роль в українському житті та вплив на нього – позитивний чи негативний. Необхідно враховувати передусім факти функціонування особи в національній історії та культурі [13,

с. 11]. Отже, один із основних критеріїв, переконує названий автор в іншій публікації – включати до УБС тих, хто працював «на історію й культуру України». Тобто не замикає біографічне дослідження у вузьких етнічно-культурних рамках. Як і будь-яке біографічне видання, резюмує В. Чишко, УБС не повинен бути вузьконаціональним, таким, що включає тільки діячів автохтонного українського населення. «УБС буде настільки багатонаціональним за складом представлених персоналій, наскільки поліетнічним і полікультурним є українське суспільство в своєму минулому і сучасному» [15, с. 8, 9].

Справедливості ради варто зазначити, що трьома роками раніше той же автор щодо зазначеної проблеми мав дещо іншу точку зору. Пропонуючи включати до Реєстру імен УБС відомих політичних і культурних діячів стародавніх народів і держав, участь яких у формуванні українського етносу та сучасних національних меншин на території України неспростовно доведена наукою (?), він переконує, що це «необхідно для того, щоб розкрити процеси інтеграції культур національних меншостей у єдиній українській культурі (виокремлення наше – Ю.Г.)» [13, с. 11]. У такому поєднанні сказане автором спонукає до наступних запитань: по-перше, за якими критеріями можна визначити «участь політичних і культурних діячів стародавніх народів і держав у формуванні українського етносу» і чи взагалі можливе таке «визначення»? І, по-друге, хіба формування політичної (поліетнічної) нації заперечує її полікультурний характер, орієнтуючи на злиття культур національних меншин «у єдиній українській культурі», тобто у монокультурній нації? Адже в іншій публікації той же автор наголошує, що «історія й культура України складається з надбань українського народу, інших народів і етносів, які мешкають на її території [15, с. 7]. У даному контексті поняття «складається» не ототожнюємо з поняттям «зливається».

До сказаного слід додати й таке. Названий автор, як і деякі інші, наприклад, В. Попик [2, с. 21; 3, с. 28; 14, с. 25], часто послуговуються словосполученнями «історія і культура», «історичні та культурні процеси» –

будь-то в Україні чи Росії. На нашу думку, культура, культурні процеси, як і процеси політичні, соціально-економічні, історико-антропологічні тощо є складовими *єдиного історичного процесу*. Культура не може існувати й розвиватися поза історичним контекстом, тож відокремлення одного від іншого видається недоречним.

Найскладнішою методологічною проблемою, як небезпідставно зазначає В.Чишко, є визначення принципів формування Іменного покажчика УБС. Передусім, радить «уникати національної та ідеологічної упередженості». При цьому наголошує, що «така неупередженість не повинна стати тотожною певній некритичності під час добору персоналій». Беззастережно сприймається теза автора, якою він наголошує, що вироблення універсальних, об'єктивних принципів добору осіб до українських біографічних видань, комп'ютерних баз даних є складною методологічною проблемою, яка не може бути вирішеною раз і назавжди [15, с. 11, 13]. А відтак вважає, що принципи відбору мають бути багаторівневі і багатоваріантні, а вимоги – диференційовані до кожної персоналії. Щоправда, названі принципи містять у собі потенційні спонуки до суб'єктивізму, надто ж з боку тих біографів, які чи то не звільнились від ідеологічних упередженостей, чи то поміняли ідейно-політичні полюси.

Багато в чому схожі погляди на проблему формування Іменного покажчика до УБС висловлює у своїх публікаціях й В.І. Попик. Відбір імен за виключно етнічно-українським походженням він вважає недоречним, застарілим, таким, що «був виправданий до певної міри на етапі боротьби за українське національне самовизначення». Натомість підставу для внесення особи до УБС бачить «у приналежності особи до українського історичного процесу» [2, с. 21], тобто безвідносно до етнічного походження номінанта. На підтвердження даної тези автор посилається на зарубіжний досвід: «Відкритим суспільствам притаманно найбільше пошановувати імена тих, хто діяльно розбудовував матеріальний, соціальний і духовний світ у найрізноманітніших їхніх виявах, сприяв суспільному та культурному поступові, піднесенню нації» [5, с. 11]. Суттєвою вважаємо й констатацію авторами (Попик В.І. та

Романова Н.П.) того факту, що у західноєвропейській та американській науковій біографістиці переважають державно-політичні традиції [3, с. 26], тобто при формуванні іменних списків біографічних видань перевага віддається принципу громадянства, а не етнічному чи територіальному.

Щойно названі автори вважають, що репрезентанти громадської, державницької, суспільно-політичної діяльності повинні знайти своє місце в УБС, «наскільки їхні зусилля впливали на суспільний і соціально-економічний поступ українського соціуму» [39, с. 26]. Далі, як і в ряді інших публікацій, орієнтують укладачів Словника на диференційований підхід до його іменного покажчика.

Пропонуючи, як і В. Чишко, диференційований підхід, автори, на жаль, не дають більш-менш чіткого визначення критеріїв, які мають визначати суть такого підходу. Якщо керуватися визначеннями «приналежність особи до українського історичного процесу», чи «вплив на суспільний і соціально-економічний поступ українського соціуму», то цілком логічно за такими визначеннями включати до Реєстру УБС і Катерину II, і Олександра II, П. Столипіна, Й. Сталіна тощо. Адже, по-перше, український історичний процес, як і український соціум, знаходилися свого часу в координатах загальноросійського чи радянського історичного процесу. По-друге, названі постаті, як і багато інших їм подібних, дійсно «залишили помітний слід в житті українського народу, в його історії». Інша річ, що той «слід» був неоднозначним, то й ставлення до нього має бути відповідним. Тож дилема «включати – не включати» залишається в площині суб'єктивного вибору укладачів Словника. Абстрактні рекомендації типу того, що в УБС «мають знайти місце в більшості своїй позитивні постаті, що діяли на користь нашого народу», врахування такого критерію як «настрої того чи іншого діяча щодо українства», «надання переваги діячам, які свідомо ставилися до своєї діяльності у вирішенні українських справ перед особами, які працювали випадково чи за необхідністю» мало що додають, а то ще й більше ускладнюють проблему відбору персоналій до біографічного видання,

спонукаючи авторів-укладачів Словника до суб'єктивного вибору. Адже «діяли на користь нашого народу», нехай і у різній мірі, як ті, «які свідомо ставилися до своєї діяльності», так і ті, «які працювали за необхідністю». Та головне навіть не у цьому, а в тому, хто і за якими критеріями зможе визначити тих і інших.

Подібні, а то ще й більш категоричні судження зустрічаємо і в науковому доробку відомого історика Я. Дашкевича. Процитуюмо одне з них повністю: «Представники загарбницьких націй, що окупували українські землі, панували на них, експлуатували їх та український народ, реально вороже ставилися до всього українського, не мають жодних морально-етичних підстав для того, щоб опинитися на сторінках Українського національного біографічного словника. З іншого боку, не підлягає сумніву: чимало представників багатьох націй, що прихильно і дуже прихильно ставилися до всього українського і були справжніми приятелями українського народу, мусять бути представлені в Українському біографічному словнику» [1, с. 5]. Мимохідь зауважимо, що твердження, ніби Я. Дашкевич «рішуче наполягав на необхідності формувати УБС виключно за рахунок персоналій етнічно українських діячів» [6, с. 19], не відповідає дійсності, про що свідчить й щойно наведене цитування.

Сформульовані Я. Дашкевичем критерії, як на наш погляд, провокують суб'єктивізм в підходах до визначення персоналій до УБС. Хоча б уже тому, що немає чітких критеріїв, за якими можна було б об'єктивно визначати «ворожість» чи «прихильність» до «всього українського»? До того ж, «все українське» – поняття далеко неоднозначне, контроверсійне за своєю природою, щоб до нього ставитися однозначно.

Не менш суперечливим вважаємо й твердження, що включення персоналій до УБС без врахування такого критерію як настрої того чи іншого діяча щодо українства буде сприйняте в Україні і у світі як «самозречення України» [15, с. 11]. У даному разі йдеться передусім про діячів українського

походження «з їх дуже загостреним і неоднозначним ставленням до українства».

Для прикладу, пошлемося на братів А. та М. Стороженків. Старший, Андрій Стороженко, ще будучи «українцем за переконаннями», написав блискучі праці з історії України. Пізніше не просто «перекинувся у московський табір», а й став не менш відвертим українофобом. Проте, на переконання, наприклад, історика В. Ульяновського, українофобські публікації А. Стороженка пізнішого часу не можуть автоматично переноситися на ранній період його діяльності. Більш того, вважає названий автор, необхідні перевидання його фундаментальних праць з історії України [11, с. 7]. Ще більшою мірою сказане стосується молодшого брата – Миколи Стороженка, який був не тільки прихильником, а й активним учасником українського культурного руху. І хоча його відданість українським культурно-науковим справам поєднувалася з не менш щирою й лояльною відданістю російській царській династії (що для декого стало приводом називати його навіть чорносотенцем за співпрацю з Київським «Клубом русских националистов»), сучасне «українство» визнало його заслуги перед Україною, а відтак, можна вважати, видало йому «перепустку» до вітчизняних біографічних видань, свідченням чому є фундаментальне видання його спогадів [9].

Не менш суперечливим виглядить намагання окремих авторів вибудувати «табелю о рангах» щодо номінантів до УБС, поділяючи їх на «найвидатніших», «видатних», «відомих» та «маловідомих». Так, до *найвидатніших* віднесені «постаті української культури, з якими пов'язане саме формування нації, становлення і розвиток національного життя в українських землях»; до *видатних* діячів – ті, «які очолювали національно-визвольний і культурно-просвітницький рух в українських землях» [15, с. 15]. За таких підходів виходить так, що до неофіційної категорії «видатні», надто ж «найвидатніші» не можуть бути віднесені всі ті, хто не був причетний до формування української нації (?) чи не очолював національно-визвольний рух. А хіба неправомірно віднести до видатних діячів науки, культури, новаторів

виробництва тих, які, залишаючись поза політикою чи сповідуючи ідеологію, яка не співпадає зі світоглядними орієнтаціями «національно свідомих», своїми здобутками прославляли Україну у загальнолюдських вимірах. Критерії настільки «розмиті», наскільки й необ'єктивні. І це при тому, що у тій же публікації декількома сторінками раніше автор небезпідставно радить не замикати біографічне дослідження у вузьких етнічно-культурних рамках [15, с. 8].

Незрозумілою видається й пропозиція «вибірково включати до УБС тих осіб, які діяли на українських землях виключно від імені і в інтересах іноземних держав, об'єктивно виступали провідниками зовнішнього гноблення українства, гальмуючи розвиток українського суспільства» [15, с. 13]. Незрозумілість обумовлена тим, що, знову ж таки, відсутні критерії, за якими визначати таких «осіб». З тих же причин «зависає в повітрі» рекомендація «включати до національного УБС іноземних діячів, які ніколи не ступали на українську землю, але своїми ідеями, духовними здобутками справили позитивний вплив на духовне життя української громадськості, визначали настрої суспільства або й безпосередньо сприяли українському національному відродженню» [2, с. 28].

Дещо передчасним вважаємо твердження, що у 90-х роках науковцями Інституту біографічних досліджень було напрацьовано теоретичні, методологічні та організаційні засади формування національного біографічного зводу у вигляді багатотомного друкованого словника, що дало змогу українським науковцям-біографістам визначити справді виважені наукові підходи, позбавлені політизації, догматизму, національного романтизму та радикалізму у формуванні «колективного портрету» України [6, с. 12, 13]. Перебільшенням такого твердження, крім іншого, вважаємо і той факт, що пройшло уже майже два десятиліття після започаткування ідеї створення сучасного УБС, а й до сьогодні не підготовлено до видання жодного із 30 запланованих томів. До того ж, дискусії щодо теоретико-методологічних засад його концептуальних параметрів тривають й понині.

З середини десятих років нового століття відбувається певна переорієнтація щодо концепції УБС, а саме, визначається курс на його видання як у традиційному, книжковому, так і в електронному вигляді. Причому, ідея й концепція формування масштабного загальнонаціонального електронного науково-інформаційного ресурсу у галузі біографістики і біобібліографії – розширеної електронної версії УБС стають пріоритетними. Є ряд чинників, вважає, наприклад, В. Попик, які спонукають не поспішати з початком підготовки перших томів УБС. З огляду на реалії, ідея негайного створення багатотомного УБС, проголошена на зорі незалежності України, була актуальною, патріотичною, але трохи передчасною, такою, що значною мірою суперечила внутрішній логіці і природній динаміці розвитку науково-дослідного процесу [4, с. 22–23]. Тож автор не бачить перспективи задекларованого багатотомного видання УБС, посиляючись, зокрема, й на зарубіжний досвід, де «у наш час фактично відмовилися від започаткування нових проектів сучасних багатотомних друкованих національних біографічних словників» [7, с. 14].

Таким чином, досвід перших майже двох десятиліть роботи над напрацюванням теоретико-методологічних і концептуальних засад творення Українського біографічного словника хоча й не увінчався виданням його бодай перших друкованих томів, проте сприяв утвердженню у вітчизняній біографістиці принципово нової інформаційної парадигми, на основі якої має бути створений цілісний інформаційний ресурс, який прийде на зміну традиційним уявленням доби друкованого слова. При цьому стратегічна мета залишається незмінною: створення відповідного біографічного ресурсу, необхідного для об'єктивної національної репрезентації України в сучасному глобалізованому світі.

Список використаних джерел

1. *Дашкевич Я.* На шляху до Українського біографічного словника / Я. Дашкевич // Український біографічний словник : історія і проблематика створення ^ матеріали наук.-практич. конф, Львів, 8–9 жовт. 1996 р. – С. 3–5.
2. *Попик В. І.* Проблеми відображення в Українському біографічному словнику історичних і культурних зв'язків України з народами Європи та персоналій діячів неукраїнського походження / В. І. Попик // Українська біографістика : зб. наук. праць / НБУВ. – К. : «БМТ», 1996. – Вип. 1. – С. 18–29.
3. *Попик В. І.* Критерій добору імен діячів неукраїнського походження до Українського біографічного словника / В. І. Попик, Н. П. Романова // Там само. – К. : «РІО», 1999. – Вип. 2. – С. 18–34.
4. *Попик В. І.* Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів / В. І. Попик // Там само. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 15–27.
5. *Попик В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ ст. / В. І. Попик // Там само. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.
6. *Попик В. І.* Досвід перших десятиліть діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ на тлі сучасної біографістики / В. І. Попик // Там само. – К., 2011. – Вип. 8. – С. 7–26.
7. *Попик В. І.* Ресурси біографічної інформації : традиційні уявлення та новітні тенденції розвитку / В. І. Попик // Там само. – К., 2012. – Вип. 9. – С. 7–24.
8. *Редакційна інструкція Українського біографічного словника* // Там само. – К. : «БМТ», 1996. – Вип. 1. – С. 50–60.
9. *Стороженко М.* З мого життя / Микола Стороженко – К. : Либідь, 2005. – 432 с.
10. *Тейлор А. Д. П.* Історик як біограф / А. Д. П. Тейлор // Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень : харківський історіогр. зб. – Х. : НМЦ «СД», 2003. – С. 76–84.
11. *Ульяновський В.* Три «лики» Миколи Стороженка : «малоросійство» – «російство» – «українство». Передмова / В. Ульяновський // Стороженко Микола. З мого життя. – С. 5–93.
12. *Чишко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В. С. Чишко. – К. : «БМТ», 1996. – 238 с.
13. *Чишко В. С.* Сучасні проблеми підготовки Українського біографічного словника / В. С. Чишко // Українська біографістика : зб. наук. праць / НБУВ. – К. : «БМТ», 1996. – Вип. 1. – С. 10–18.
14. *Чишко В. С.* Біографістика як галузь історичної науки : історіографія та методологія : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра іст. наук / В. С. Чишко. – К., 1997. – 48 с.
15. *Чишко В. С.* Основні принципи створення Українського біографічного словника / В. С. Чишко // Українська біографістика : зб. наук. праць / НБУВ. – К. : «РІО», 1999. – Вип. 2. – С. 6–18.